

5. LIMITY UJEDNÁNÍ SMLUVNÍ POKUTY V NĚKTERÝCH ZÁVAZCÍCH

5.1 Smlouvy uzavírané se spotřebitelem

Smluvní pokuta je běžnou součástí ujednání ve smlouvách, které se označují jako tzv. spotřebitelské smlouvy, kde je na osobu spotřebitele pohlíženo jako na slabší smluvní stranu. S ohledem na určitá specifika smluvní pokuty ve spotřebitelských smlouvách věnuji této problematice samostatnou podkapitolu.³⁰¹

Ze samotného faktu, že konkrétní smlouva kupní, o dílo, nájemní či jiná, kterou zákon současně považuje za tzv. smlouvu spotřebitelskou,³⁰² bude obsahovat ujednání o smluvní pokutě k tíži spotřebitele,³⁰³ nelze vyvodit, že takové ujednání je zakázané či nepřiměřené. Žádná zvláštní ujednání ohledně smluvní pokuty ve spotřebitelských smlouvách v českém právu nenajdeme. S ohledem na vůdčí soukromoprávní zásadu *autonomie vôle* a zásadu *pacta sunt servanda* si strany smlouvy mohou ujednat smluvní pokutu i ve smlouvách označovaných jako spotřebitelské a samotné sjednání smluvní pokuty tak není možné posuzovat jako nepřiměřené smluvní ujednání ve smyslu § 1813 NOZ. Z povahy spotřebitelských smluv, tedy smluv, kde na jedné straně stojí spotřebitel jako fyzická osoba,³⁰⁴ však určitá omezení vyplývají a s ohledem na ujednání o smluvní pokutě je třeba hledat, zda a jaké v tomto ohledu existují limity. Ve spotřebitelských smlouvách je ve smluvním vztahu nahlíženo na spotřebitele jako na smluvní stranu, kterou je třeba v soukromoprávním vztahu zvýšeným způsobem chránit. *Pokud by byly stranám, jejichž postavení je fakticky nerovnovážné, poskytnuty tytéž právní prostředky, pak tento přístup znamená pouze formální zdání rovnosti. Nerovnost výcho-*

³⁰¹ Ve spotřebitelských smlouvách se lze se smluvními pokutami setkat jednak v souvislosti s nepřiměřeným přezajištěním spotřebitelských úvěrů a půjček a dále v souvislosti se sankcionováním sebemenšího porušení povinností druhou smluvní stranou nikoliv zanedbatelnými smluvními pokutami.

³⁰² Srov. § 1810 NOZ.

³⁰³ S účinností od 1. 7. 2010 § 52 (3) OZ64 zněl, že spotřebitelem je fyzická osoba, která při uzavírání a plnění smlouvy nejedná v rámci své obchodní nebo jiné podnikatelské činnosti nebo v rámci samostatného výkonu svého povolání.

³⁰⁴ NOZ spotřebitele definuje v § 419.

*zích pozic způsobuje nerovnost ve výsledku.*³⁰⁵ Pokud je tedy ve spotřebitelských smlouvách sjednána smluvní pokuta pro případ porušení povinnosti podnikatelem, není žádného důvodu, proč by na takové smluvní ujednání mělo být pohlíženo přísnějším či diferencovaným způsobem, než na jinou smluvní pokutu sjednanou v občanskoprávních závazcích.

Limity sjednání smluvní pokuty ve spotřebitelských smlouvách mohou být dány jednak tím, v jaké výši je smluvní pokuta sjednána, jaká je obecná povaha a výše sjednané sankce, kde je smluvní pokuta ve smlouvě vyjádřena a také ohledně jaké povinnosti plní sjednaná smluvní pokuta svoji funkci. V tomto ohledu nepřiměřená může být četnost smluvních pokut ve spotřebitelské smlouvě způsobující značnou nerovnováhu v právech a povinnostech, stejně tak může být smluvní pokutou zajištěno splnění nepřiměřené povinnosti, kdy je prakticky vyloučeno, aby spotřebitel takto ujednané povinnosti dostal a povinnosti zaplatit smluvní pokutu se vyhnul. Dále tím, zda je smluvní pokuta začleněna v textu samotné smlouvy či v *obchodních podmínkách*, význam má i pokud byla smlouva uzavírána *adhezním způsobem*.

Při pohledu na úpravu nepřiměřených ujednání³⁰⁶ v demonstračním výčtu § 1814 NOZ není v tomto výčtu nic, pod co by bylo možné přímo podřadit smluvní pokutu, která je sjednána v neadekvátní výši či neadekvátním způsobem. V úpravě nepřípustnosti některých ujednání ve spotřebitelských smlouvách je tak třeba vyjít z generální klauzule, že zakázaná jsou ujednání, která zakládají v rozporu s požadavkem přiměřenosti významnou nerovnováhu práv nebo povinností stran v neprospěch spotřebitele.³⁰⁷ Při pohledu na směrnici o nepřiměřených podmínkách ve spotřebitelských smlouvách³⁰⁸ však v příloze k této směrnici lze najít jako nepřiměřené ujednání, kdy pís. e) bod. 1) zahrnuje „požadavek na spotřebitele, který nesplnil svůj závazek, aby platil nepřiměřeně vysoké odškodné“. Pojem *odškodné* je v českém právním kontextu pojmem širším než smluvní pokuta. Slovenská právní úprava při transpozici směrnice z demonstračního výčtu nepřiměřených ujednání

³⁰⁵ HURDÍK, Jan, LAVICKÝ, Petr. *Systém zásad soukromého práva*. Brno: MU Brno, 2010, s. 120.

³⁰⁶ Vymezení nepřiměřených ujednání ve spotřebitelských smlouvách v podrob. viz VÍTOVÁ, Blanka. *Nepřiměřená ujednání ve spotřebitelských smlouvách*. Olomouc: Iuridicum Olomoucense, 2012. 203 s.

³⁰⁷ NOZ, § 1813.

³⁰⁸ Směrnice Rady 93/13/EHS ze dne 5. dubna 1993, o nepřiměřených podmínkách ve spotřebitelských smlouvách. Úř. věst. L 95/29, 21. dubna 1993, s. 288 a násl.

ní přímo do textu zákona ono odškodné pro nesplnění povinností spotřebitelem zahrnula, a to v § 53 odst. 4 písm. k) občianskeho zákoníku ve znění „požadujú od spotrebiteľa, ktorý nesplnil svoj záväzok, aby zaplatil neprimerane vysokú sumu ako sankciu spojenú s nesplnením jeho záväzku“. Znění slovenského občianskeho zákoníku již k smluvní pokutě odkazuje poněkud jednoznačněji.

Existuje též názor, že se výklad tohoto bodu směrnice může lišit v závislosti na použitém překladu, kdy zatímco ve francouzštině je použito výrazu *indemnité*, což odkazuje na kompenzační funkci a stejně tak na funkci donucující, anglická verze je shledána jako přesnější, protože klade důraz na kompenzační funkci. Účelem zde totiž není primárně vyloučit potenciálně nespravedlivou smluvní podmínku, ale především aby náhrada škody se uskutečnila v rámci pravidel stanovenými závaznými právními předpisy.³⁰⁹

S NOZ se zásadním způsobem změnilы následky situace, kdy ujednání ve spotřebitelské smlouvě je ujednáním nepřiměřeným. Koncepce, kterou přináší v tomto ohledu NOZ, lze označit za velmi vhodnou – na jedné straně chrání spotřebitele a na druhou stranu tuto ochranu spotřebiteli nevnučuje proti jeho vůli a respektuje jeho autonomii vůle. Formulačně zpřesněná úprava v § 1813 NOZ uvádí generální klauzuli zakotvující vyvratitelnou domněnku, což má význam například ohledně rozložení důkazního břemene v případném soudním sporu, zákazu ujednání, která zakládají v rozporu s požadavkem přiměřenosti významnou nerovnováhu práv nebo povinností v neprospěch spotřebitele. NOZ obsahuje též výčet konkrétních zvláště zakázaných ujednání.

Pokud se ujednání ve spotřebitelské smlouvě, které vykazuje znaky nepřiměřeného ujednání, vyskytne, pak se k takovému ujednání vůbec nepřihlíží. Není tam tedy, jak v dosavadní úpravě, absolutní neplatnost, či dříve relativní neplatnost, ale na takové ujednání se hledí, jako by vůbec neexistovalo. Jestliže se však spotřebitel tohoto ujednání dovolá a výslovně projeví vůli ve smyslu, že trvá na tom, aby se dané nepřiměřené ujednání aplikovalo, pak bude pro obě strany toto ujednáním platným a závazným. Pokud samozřejmě nebude vykazovat ještě i jinou vadu právního jednání.

³⁰⁹ FAUVARQUE-COSSON, Bénédicte, MAZEAUD, Denise (eds.). *European Contract Law. Materials for Common Frame of Reference. Terminology, Guiding Principles, Model Rules*. Munich: Sellier European Law, 2008, s. 286–287.

Bez ohledu na stanovený následek je třeba otázku nepřiměřenosti podmínek ve smlouvách uzavíraných se spotřebitelem posuzovat z úřední povinnosti a nikoliv jenom v případě, kdy to spotřebitel navrhne.³¹⁰

Pokud byla ve zprostředkovatelské smlouvě se spotřebitelem sjednána exkluzivita a tato utvrzena smluvní pokutou, Ústavní soud dovodil, že „ujednání o exkluzivitě (a s tím spojená smluvní pokuta) samo o sobě nerovnost nezakládá, pokud je současně dohodnuto, že zprostředkovateli náleží odměna pouze v případě, že prodej bude realizován jeho přičiněním. Ústavní soud považuje i tento závěr za ústavně konformní. Nelze přehlédnout, že stěžovatelka měla možnost v případě nespokojenosti s prací zprostředkovatele smlouvu v poměrně krátké době vypovědět.“³¹¹ V daném případě tedy ani nevadilo, s ohledem na okolnosti konkrétního případu, že smluvní pokuta tížila pouze spotřebitele.

Daleko více zobecňujícím je závěr Ústavního soudu v nálezu ze dne 11. 11. 2013 ve věci sp. zn. I. ÚS 3512/11, kde konstatoval, že v rámci spotřebitelských smluv ujednání zakládající smluvní pokutu zásadně nemohou být součástí tzv. všeobecných obchodních podmínek, nýbrž toliko spotřebitelské smlouvy samotné (listiny, na niž spotřebitel připojuje svůj podpis). Podle této judikatury tak smluvní pokuta je nepřiměřeným ujednáním pouze z důvodu svého vyjádření ve smluvní dokumentaci, aniž by bylo třeba zkoumat další okolnosti a podobu jejího sjednání. V tomto ohledu zůstává neřešenou otázkou, zda pokud je smluvní pokuta vyjádřená v obchodních podmínkách, ale v samotné smlouvě výslovně spotřebitel přijímá doložku o smluvní pokutě, která je v příložených obchodních podmínkách dále specifikována, tak zda takové situace chtěl Ústavní soud rovněž pod judikovaný zákaz podřazovat nebo nikoliv. Každopádně lze doporučit, aby všechny smluvní pokuty a podobné sankce byly zakotvovány výhradně jen v textu samotné smlouvy.

Jako další příklad sjednání smluví pokuty ve smlouvě se spotřebitelem, která je nepřiměřeným ujednáním, lze uvést situaci: „Uzavře-li zájemce příslušnou smlouvu podle čl. II. po ukončení trvání této smlouvy s osobou, kterou vyhledal zprostředkovatel nebo na kterou zprostředkovatel prokazatelně upozornil, zavazuje se zájemce zaplatit zprostředkovateli smluvní pokutu ve výši odměny podle čl. III bodu 3, která by jinak zprostředkovateli náležela, pokud by taková příslušná smlouva byla uzavřena za trvání smlouvy. Zájem-

³¹⁰ K tomu srov. např. rozhodnutí Evropského soudního dvora ze dne 27. 6. 2000, *Oceano Grupo Editorial SA v. Rocio Murican Quinter a ostatní*, C-240/98 – C 244/98, Sbírnka. rozh. s. 2000 I-04941.

³¹¹ Usnesení ÚS ze dne 26. 5. 2015, sp. zn. IV. ÚS 985/15.

ce je povinen smluvní pokutu zaplatit, bude-li taková smlouva uzavřena dříve než jeden rok po uplynutí platnosti této smlouvy“³¹²

Kromě úpravy „spotřebitelského kodexu“ ve IV. části NOZ hrají pro ochranu spotřebitele roli i zvláštní právní úpravy. Pokud jde o smluvní pokuty je důležitá úprava zákona o spotřebitelském úvěru. Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 20. 6. 2013, sp. zn. 33 Cdo 1201/2012 ke vztahu zákona o spotřebitelském úvěru a smluvní pokuty deklaroval právní větu, že „jde-li o smlouvu o spotřebitelském úvěru, nelze posuzovat práva a povinnosti z této smlouvy odděleně od použitých zajišťovacích prostředků (dohody o srážkách ze mzdy, smluvní pokuty a vystavené zajišťovací směnky).“

V polském právu bude ujednání smluvní pokuty v přemrštěné výši neplatné podle art. 58 KC zejména v případech, kdy okolnosti ujednání smluvní pokuty v přemrštěné výši poukazují na nemorální chování druhé strany smlouvy, zejména v případě zneužití jejího dominantního postavení při uzavírání smlouvy,³¹³ což může dopadat i na spotřebitelské smlouvy. Zvláštní ustanovení ohledně smluvní pokuty ve spotřebitelských smlouvách obsahuje KC v art. 385 odstavec 17, kdy ujednání smluvní pokuty ve formulářových smlouvách v přemrštěné výši v závazku spotřebitele a obchodníka nezavazuje spotřebitele, jestliže s ním není individuálně ujednaná. Pokud by se nejednalo o spotřebitelskou smlouvu, pak samotná skutečnost přemrštěné výše smluvní pokuty otevírá možnost „jen“ pro soudní moderaci.

Na rozdíl od ČR, zvláštní pravidlo týkající se některých smluvních pokut ve spotřebitelských smlouvách obsahuje ABGB. Ve smlouvách uzavíraných se spotřebitelem podle rakouského práva je možná individuálně sjednaná dohoda, že může oprávněný po spotřebiteli požadovat nahradit škodu, která přesahuje výši dojednané smluvní pokuty.³¹⁴

V souvislosti s uváděním finančních služeb pro spotřebitele na trh na dálku je upraven směrnicí č. 2002/65/ES zákaz možnosti ujednat a požadovat smluvní pokuty v případě odstoupení od smlouvy ze strany spotřebitele ve stanovené lhůtě, jakož i ohledně možnosti požadovat smluvní pokutu za zrušení s ní související doplňkové smlouvy.³¹⁵ Jelikož však smluvní pokutu není

³¹² Rozsudek NS ze dne 30. 4. 2015, sp. zn. 33 Cdo 930/2013.

³¹³ RADWAŃSKI, Zbigniew, OLEJNICZAK, Adam. *Zobowiązania – część ogólna*. 9. wydanie. Warszawa: C. H. Beck, 2010, s. 349.

³¹⁴ KOZIOL, Helmut, WELSER, Rudolf. *Grundriss des bürgerlichen Rechts. Band II*. 13. přepr. vydání. Wien: Manzsche Verlags, 2007, s. 23.

³¹⁵ Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2002/65/ES ze dne 23. září 2002, o uvádění finančních služeb pro spotřebitele na trh na dálku a o změně směrnice Rady 90/619/EHS. Úř. věst. L 271, 9. října 2002, s. 16 a násl.; čl. 6 odst. 1 a 7.

možné ujednat pro případ výkonu práva, čímž právo odstoupit od smlouvy bezesporu je, nebudou uvedené předpoklady směrnice mít výraznější význam.

Aplikační praxe při posuzování přiměřenosti zejména výše smluvní pokuty podle § 56 OZ64 byla zdrženlivá. Například jako nepřiměřená nebyla v rozsudku Nejvyššího soudu posouzena sjednaná smluvní pokuta ve zprostředkovatelské smlouvě pro případ porušení exkluzivity ohledně vyvíjení činnosti směřující k uzavření kupní smlouvy na nemovitosti, kdy výše smluvní pokuty byla rovna výši předpokládané zprostředkovatelské provize.³¹⁶ V rozsudku Nejvyššího soudu ze dne 16. 9. 2010 sp. zn. 33 Cdo 4601/2008 byla taktéž ve zprostředkovatelské smlouvě posouzena smluvní pokuta jako neplatná, neboť v kontextu s jejími ostatními ujednáními představuje k újmě žalovaného jako spotřebitele značnou nerovnováhu v právech a povinnostech smluvních stran podle § 56 OZ64.

K objasnění nepřispívá ani skutečnost, že český překlad transponované směrnice nepracuje ani s pojmem dobré víry, ani dobrých mravů, nýbrž s pojmem přiměřenost, resp. požadavkem přiměřenosti při rovnováze vzájemných práv a povinností smluvních stran ve spotřebitelských závazkových vztazích.

S ohledem na další korektiv, kterým je třeba posuzovat smluvní pokutu ve spotřebitelských smlouvách, vyvstává otázka, zda je i konkrétní výše smluvní pokuty ve spotřebitelských smlouvách odlišná. V tomto ohledu je zajímavé rozhodnutí Okresního soudu v Nitre, který poté, co posoudil, že se jedná o spotřebitelskou smlouvu, kde si strany za prodlení se zaplacením nájemného ujednali smluvní pokutu ve výši 0,1 % denně z dlužné částky bez časového omezení, dospěl k závěru, že takováto smluvní pokuta je (pro svoji výši) nepřijatelným ujednáním a podle § 53 odst. 5 zák. č. 40/1964 Zb., občianský zákonník, je neplatná. Takové posouzení však bylo Krajským soudem v Nitre vyhodnoceno jako nesprávné a změněno, když poukázal, že uvedená sazba není nepřiměřeným ujednáním ve spotřebitelské smlouvě.³¹⁷

Lze tedy shrnout, že smluvní pokuta jako často se vyskytující ujednání ve smlouvách označovaných jako spotřebitelské není sama o sobě nepřiměřeným smluvním ujednáním, i když je zavázaným spotřebitelem. Při posuzování ujednání o smluvní pokutě ve spotřebitelských smlouvách, kdy smluvní pokuta za porušení utvrzované povinnosti stíhá spotřebitele jako slabší smluvní

³¹⁶ Srov. rozsudek NS ze dne 28. 2. 2008, sp. zn. 33 Cdo 3053/2007.

³¹⁷ Rozsudok Krajského soudu Nitra z 13. 10. 2010, sp. zn. 15 Cob/194/2010.

stranu, je třeba nejprve posoudit, zda se jedná o ujednání přiměřené, a to jak ohledně výše takto sjednané smluvní pokuty, tak i co do dalších aspektů.

Kromě otázek, kdy smluvní pokuta může být nepřiměřeným ujednáním, může se smluvní pokutou ve smlouvách uzavíraných se spotřebitelem souviset též otázka, v jakých případech je zakázáno ujednat smluvní pokutu. Uvedené souvisí se smlouvami uzavíranými distančním způsobem. Zde se smluvní pokutou může dále souviset promítnutí čl. 6 směrnice 97/7 do národní legislativy, který stanoví, že nesmí být za odstoupení od smlouvy uzavřené na dálku provedené ve stanovené lhůtě ukládána sankce. Článek 6 odst. 1 první pododstavec druhá věta směrnice 97/7 stanoví, že jedinou platbou, která může být po spotřebiteli požadována, jsou skutečně vynaložené náklady spojené s vrácením zboží. Podle čl. 6 odst. 2 směrnice 97/7 je dodavatel v případě odstoupení od smlouvy povinen bezplatně vrátit částky zaplacené spotřebitelem. Na to se zde opětovně uvádí, že jedinou platbou, jejíž zaplacení může být po spotřebiteli požadováno, jsou skutečně vynaložené náklady spojené s vrácením zboží. Ukončení smlouvy (odstoupení) ze strany spotřebitele tu není možné spojovat s jakoukoliv sankcí. V NOZ toto pravidlo směrnice nachází provedení v § 1831, že podnikatel může po spotřebiteli požadovat pouze úhradu nákladů stanovených v NOZ. Tak je tomu u odpovědnosti za snížení hodnoty zboží v důsledku nakládání se zbožím jinak, než je nezbytně nutné. Stanovisko generální advokátky – Trstenjak ze dne 18. února 2009 k pojmu sankce ve směrnici uvádí: „Pojem „sankce“, který je třeba vykládat autonomně, není ve směrnici 97/7 definován. Sankcí v úzkém smyslu je z mého pohledu nutno rozumět platbu, která nemá jiný účel než trestat. Patřily by k ní i pokuty a smluvní pokuty. Nic nesevččí ve prospěch názoru, že by náhradu třeba považovat za sankci v úzkém smyslu. Tento pojem se vztahuje na náhradu za užívání, a tudíž k vlastnímu účelu, který lze odlišit od trestu.“³¹⁸ Jak bylo již vyloženo v této práci, smluvní pokutu v českém platném právu lze platně sjednat pouze pro případ porušení povinnosti. Z toho důvodu zde striktně vzato nemůže nastat nastíněná situace, že by smluvní pokuta byla ujednána pro případ odstoupení od smlouvy. Ale pokud by přesto byla smluvní pokuta ujednána pro případ odstoupení od smlouvy, na které je právo ze zákona, pak by se nejednalo o smluvní pokutu, ale (bylo-li by platné) o jiné nepojmenované ujednání smluvní po-

³¹⁸ Stanovisko generální advokátky – Trstenjak ze dne 18. 2. 2009. *Pia Messner proti Firma Stefan Krüger. Žádost o rozhodnutí o předběžné otázce: Amtsgericht Lahr – Německo, C-489/07.* Sbírnka rozh. s. 2009 I-07315.

kutě podobné.³¹⁹ Tedy tato situace nemusí být pro české soukromé právo již tak nepředstavitelná, zvláště když důvodová zpráva NOZ výslovně zmiňuje i smluvní pokutu sjednanou pro případ odstoupení od smlouvy, kterou považuje, pokud ne za skutečně též smluvní pokutu, tak za odstupné nebo nepojmenované ujednání.³²⁰

Smluvní pokutu ve spotřebitelských smlouvách tedy lze mezi stranami ujednat. NOZ neobsahuje omezení, které je zakotveno v čl. 170 odst. 5 ESZ, že v obchodních podmínkách je ve spotřebitelských smlouvách ujednání smluvní pokuty neúčinné. Zároveň však toto ujednání může být nepřiměřenou smluvní podmínkou, ke které se podle NOZ nebude přihlížet. Aby se jednalo o nepřiměřenou podmínku, není nezbytně nutné, aby se jednalo také o nepřiměřenou smluvní pokutu dle § 2051 NOZ. Lze obecně uzavřít, že jestliže se jedná o smluvní pokutu, která je nepřiměřená podle § 2051 NOZ, tak je třeba tuto smluvní pokutu prakticky považovat též za nepřiměřené smluvní ujednání. S ohledem na dovozenou aplikační přednost ustanovení o nepřiměřených ujednáních se k takové smluvní pokutě nebude přihlížet, leda že se jí spotřebitel výslovně dovolá.³²¹ Na spotřebitele se nebude vztahovat požadavek, aby moderaci nepřiměřené smluvní pokuty v řízení navrhoval, protože úprava nepřiměřených ujednání ve smyslu § 1814 NOZ má aplikační přednost před úpravou řešení nepřiměřené smluvní pokuty obecně, tedy moderací. Soud tedy ani nemůže odstranit nepřiměřenost smluvní pokuty moderací, ale k ujednání vůbec nepřihlédne a to z úřední povinnosti, aniž by to bylo v řízení namítáno. Takový výklad považuji v souladu s určitými vodítky v judikatuře Evropského soudního dvora, například v rozhodnutí C-44/11 ze dne 30. 5. 2013 ke skutečnosti, že se k takovému ujednání vůbec nebude přihlížet, přihlédne soud z úřední povinnosti. K moderaci nepřiměřené smluvní pokuty ve smlouvách uzavíraných se spotřebitelem může dojít jen v případě, že v řízení je soudem spotřebiteli sděleno, že ujednání o smluvní pokutě je nepřiměřené a nebude se k němu přihlížet a spotřebitel v kontradiktorní možnosti vyjádřit se k tomuto se bude dovolávat platnosti takového ujednání o smluvní pokutě a zároveň navrhne, aby smluvní pokutu soud moderoval. Potom by bylo možné moderaci provést. Ale k této situaci prakticky příliš často docházet nebude.

³¹⁹ O tom více v kapitole 10.

³²⁰ Viz ELIÁŠ, Karel a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou*. Ostrava: Sagit, 2012, s. 802.

³²¹ Dovolat se může například za situace, kdy pro spotřebitele bude výhodnější určitá limitační funkce byt jinak nepřiměřené smluvní pokuty.

5.2 Pracovněprávní závazky

Smluvní pokuty v pracovněprávních vztazích nelze přejít bez povšimnutí. Zákoník práce o smluvní pokutě hovoří a legislativní změny se dotkly i určení míry použitelnosti úpravy smluvní pokuty v občanských zákonících na smluvní pokutu ujednanou ve vztazích podle zákoníku práce.

V soukromém právu, kam lze systematicky s jistými odlišnostmi zařadit i pracovní právo, obecně platí, že splnění každého dluhu lze smluvně zajistit. Uvedený předpoklad je výraznější po novele zákoníku práce s účinností od 1. ledna 2012, kdy je výslovně zakotveno, že pracovněprávní vztahy se řídí ZP. Nelze-li použít ZP, řídí se občanským zákoníkem, a to vždy v souladu se základními zásadami pracovněprávních vztahů. Tedy § 4 ZP nepochybně postavil tehdy platný OZ64 jako předpis subsidiárně použitelný na právní vztahy upravené zákoníkem práce.

Podle § 346d odst. 7 ZP v pracovněprávních vztazích smí být smluvní pokuta ujednána jen, stanoví-li to ZP.

Ve vztahu k NOZ, kde se pro vznik povinnosti zaplatit sjednanou smluvní pokutu nevyžaduje zavinění, ačkoliv i uvedenou podmínku je možné si dispozitivně sjednat. Smluvní pokuta jako způsob utvrzení je však také významným způsobem vázána na otázku povinnosti k náhradě škody, která vznikne oprávněnému subjektu porušením smluvní pokutou utvrzené povinnosti. Zákoník práce však otázku náhrady škody, kterou může požadovat zaměstnavatel po zaměstnanci, upravuje a tato úprava náhrady škody je zásadně kogentní povahy. Připuštění možnosti sjednávat smluvní pokuty v rámci pracovněprávních vztahů by se otevřel prostor pro ujednávání plnění a paušalizovaných náhrad škody za porušení povinnosti, které zaměstnanec nezavinil, a to ani ve formě nevědomé nedbalosti. Volnější přístup ke sjednávání smluvních pokut v pracovní smlouvě má například švýcarská úprava, která obsahuje jen některá omezení, například, že pro zaplacení smluvních pokut nemůže zaměstnavatel provádět srážky ze mzdy zaměstnance.³²²

Jaký vliv na učiněné právní ujednání bude mít, pokud bude přesto smluvní pokuta mimo zákonem stanovené případy v pracovněprávních vztazích sjednána? Obecně sice v ZP platí, že právní jednání se i přes vady jeho obsahu považuje za platné, pokud se ten, kdo je takovým úkonem dotčen, neplatnosti nedovolá. V případě soudního sporu ale soud přihlédne i bez jakého-

³²² Čl. 323a OR.

koliv návrhu k neplatnosti tohoto právního úkonu i v případě, když má tuto povinnost podle obecné úpravy právního jednání v NOZ a dále dle výjimek uvedených v § 19 a 20 ZP. Smluvní pokuta ujednaná mimo výslovné zákonné dovolení je neplatná a v závažnějších případech soud s ohledem na zásady pracovněprávních vztahů i bez námítky zaměstnance takové ujednání posoudí jako neplatné. S ohledem na to, že smluvní pokutu lze sjednat jen omezeně, má pro pracovněprávní vztahy význam a odlišení smluvní pokuty a úroku z prodlení, které mohou částečně funkčně splývat.

Pokud by z ujednání o smluvní pokutě byl zavázán nikoliv zaměstnanec ale zaměstnavatel, pak je takové ujednání taktéž v rozporu se ZP, ale v takovém případě již patrně k neplatnosti takového ujednání soud bez návrhu přihlížet nebude a navíc by se zkoumalo, zda by taková neplatnost právního jednání nebyla zaměstnanci na újmu.³²³

Vyjma uvedeného je třeba podotknout, že zvolený prostředek omezující možnosti platného ujednání smluvní pokuty pro utvrzení dluhů z pracovněprávních vztahů je omezením adekvátním, které zaměstnavatelům neumožní nadužívat či zneužívat ujednání o smluvní pokutě, na druhou stranu nepředstavuje zásadnější újmu na právech zaměstnavatelů, když mohou zaměstnance motivovat k dodržování jimi předepsaných povinností, jejichž porušováním však zaměstnavateli primárně nevzniká žádná vyčíslitelná škoda, prostřednictvím nenárokových složek mzdy či platu.

Je však třeba situaci obecné přípustnosti smluvních pokut vidět včetně procesních aspektů a případného dokazování. Stanovení limitace jen ujednáním pro případy excesů, tedy šikany a nepřiměřenosti, by i z procesního hlediska zavedlo zaměstnance do důkazně nevýhodné pozice, kdy by musel prokazovat nepřiměřenost či šikanózní povahu smluvní pokuty.

Lze tedy uzavřít, že smluvní pokuta v pracovněprávních vztazích se týká prakticky jen konkurenčních doložek. Ujednat smluvní pokutu v konkurenční doložce není nutnost, ale pouze možnost smluvních stran. Smluvní pokutu je povinen zaplatit zaměstnanec zaměstnavateli v případě porušení svého závazku³²⁴ z konkurenční doložky. Konkurenční doložka představuje ujednání, kde se zaměstnanec zavazuje, že se po určitou dobu po skončení zaměstnání, nejdéle však po dobu jednoho roku, zdrží se výkonu výdělečné činnosti, která by byla shodná s předmětem činnosti zaměstnavatele nebo která by měla vůči němu soutěžní povahu. Součástí konkurenční doložky je

³²³ Srov. § 19 odst. 3 ZP.

³²⁴ Terminologicky souladně s NOZ by se mělo v ZP hovořit spíše o dluhu.

i závazek zaměstnavatele, že zaměstnanci poskytne přiměřené peněžité vyrovnání, nejméně však ve výši jedné poloviny průměrného měsíčního výdělku za každý měsíc plnění závazku.³²⁵

Zatímco obecně dle NOZ zaplacením smluvní pokuty utvrzená povinnost nezaniká, pokud se strany nedohodnou jinak, podle ZP zaplacením smluvní pokuty závazek z konkurenční doložky pro zaměstnance zaniká. Smluvní pokuta a její zaplacení tak představuje i jakousi možnost zaměstnance se z uzavřené konkurenční doložky vyvázat.

Shodnou možností, že zaplacením smluvní pokuty zaniká i povinnost zdržet se konkurenčního jednání zná i švýcarská úprava.³²⁶ Pravidlo je zde však dispozitivní povahy a lze si tedy výslovně sjednat, že zaplacením smluvní pokuty povinnosti z konkurenční doložky nezanikají. Výslovně lze také sjednat, že kromě zaplacení smluvní pokuty má zaměstnavatel právo, aby zaměstnanec aktivně jednal tak, aby minimalizoval dopady, které vznikly porušením jeho povinností z konkurenční doložky.³²⁷

Jak rozumět okamžiku zaplacení smluvní pokuty lze najít v obecné úpravě zániku závazku splněním v NOZ. Kritéria pro výši sjednané smluvní pokuty jsou přiměřenost povaze a významu podmínek konkurenční doložky. Nepřiměřená smluvní pokuta by pak byla smluvní pokutou neplatnou a dle NOZ by přicházelo v úvahu využití moderačního práva soudu. Na celou konkurenční doložku se vztahuje požadavek písemné formy a týká se i ujednání o smluvní pokutě. Pokud nebylo právní jednání učiněno ve formě, kterou vyžaduje ZP, je neplatné. Následkem nedodržení formy stanovené zákonem je obecně v soukromém právu absolutní neplatnost, ale současně je tu široká možnost pro následné odstranění této vady s účinky *ex tunc*. Strany tedy mohou písemně právní jednání formalizovat dodatečně či ke zhojení vady dojde tím, že je podle smlouvy neplatné pro nedostatek formy stranami splněno. § 19 ZP však hovoří i v případech formy stanovené ZP o „dovolávání se“ tedy jako by se jednalo jen o relativní neplatnost. „Nebylo-li právní jednání učiněno ve formě, kterou vyžaduje tento zákon, a bylo-li již započato s plněním, není možné se neplatnosti tohoto jednání dovolat u těch jednání, jimiž vzniká nebo se mění základní pracovněprávní vztah.“³²⁸ Ujednání smluvní poku-

³²⁵ Ujednat smluvní pokutu v konkurenční doložce lze doporučit.

³²⁶ Čl. 340b odst. 2 OR.

³²⁷ Viz HONSELL, Heinrich, NEDIM, Peter Vogt, WIEGAND, Wolfgang. *Obligationenrecht. I, Art. 1-529 OR. Basler Kommentar*. 5. vydání. Basel: Helbing und Lichtenhahn, 2011, s. 2128.

³²⁸ § 19 ZP.

ty v konkurenční doložce však nemění základní pracovněprávní vztah a proto se na něj zmíněný § 19 ZP nebude vztahovat.

5.3 Nájem a pacht

Smluvní pokuta také bývá ujednáním často začleněným do nájemních smluv. Významné jsou zejména změny týkající se smluvní pokuty v některých nájemních smlouvách a dále to, že pro nájemní vztahy platí obecně odlišně pojatá přechodná ustanovení ve vztahu k NOZ.

Nový občanský zákoník přinesl novou úpravu týkající se smluvní pokuty a její sjednávání ve *smlouvách o nájmu bytu nebo domu*. Jako zakázané ujednání v těchto typových smlouvách je uvedeno ujednání ukládající nájemci povinnost zaplatit pronajímateli smluvní pokutu.³²⁹ Smluvní pokuty v nájemních smlouvách zajišťující různé povinnosti nájemce, od včasného placení nájemného po diskutabilní povinnost odhlásit se z trvalého pobytu po skončení nájmu. Jsou hojně využívány a v tomto ohledu účinnost nové právní úpravy se obsahu vzájemných práv a povinností nájemce a pronajímatele bytu či domu dotkne. Uvedené ustanovení ujednání smluvní pokuty nesankcionuje neplatností, ale k takové smluvní pokutě se vůbec nepřihlíží. Není tedy ani na nájemci, aby se dovolával neplatnosti tohoto ujednání v nájemní smlouvě, ale k takovému ujednání nebude *ex officio* přihlédnuto.³³⁰ Na rozdíl od nepřiměřených ujednání ve spotřebitelských smlouvách, ke kterým se také nepřihlíží, zde není možnost, že by se mohl nájemce výslovně aplikace takového zakázaného ujednání dovolat.

Diskutovanou je otázka, zda v případě, že smluvní pokuta je sjednána jen pro případ prodlení s vyklizením bytu po ukončení nájmu, se na ni také tento zákaz vztahuje nebo nikoliv. Ve prospěch platnosti takové pokuty se argumentuje, že v této době již nájemní vztah netrvá. Domnívám se však, že s ohledem na to, že je výslovně zakázáno smluvní pokuty ujednat ve smlouvách, které se týkají nájmu domu nebo bytu, nikoliv na dobu trvání nájmu nebo bytu. I k takovým smluvním pokutám utvrzující včasné vystěhování nájemce se tedy nebude přihlížet.

Ke smluvní pokutě, kterou bude povinen zaplatit pronajímatel nájemci bytu nebo domu, naopak přihlédnuto bude podle obecné úpravy. Smluv

³²⁹ Srov. § 2239 NOZ, první část věty.

³³⁰ Půjde o zdánlivé resp. nicotné právní jednání, což lze s povděkem kvitovat s ohledem na předpokládané nízké právní vědomí ohledně takové změny právní úpravy v případě přijetí NOZ.

o nájmu movité věci nebo nemovitosti se však uvedené netýká. Uvedené kontraktační omezení se netýká ani situace, kdy pronajímatel přenechá nájemci dům či byt k rekreaci či jinému zjevně krátkodobému účelu. Nedopadá ani na úpravu pachtu.

I smluvní pokuta ve smlouvách o nájmu bytu podle úpravy OZ64 měla své omezení. Smluvní pokuta musela být vázána na konkrétní porušení určité povinnosti. Problém však byl, pokud touto utvrzovanou povinností byla povinnost řádně a včas platit nájemné za nájem bytu. V tomto případě totiž ze zákona pronajímateli místo úroků z prodlení náležel tzv. poplatek z prodlení.³³¹ Pokud už ohledně dané povinnosti byla ze zákona stanovena sankce v podobě poplatku z prodlení, tak nešlo uvedené kumulovat zároveň s ujednáním o smluvní pokutě stanovená také pro případ prodlení s placením nájmu. Kumulace smluvní pokuty s úroky z prodlení obecně možná je. Pokud však šlo o tzv. poplatek z prodlení, je kumulace vyloučena a sankci za prodlení již takto nešlo navyšovat.³³² Nově je zákonná sankce za prodlení s placením nájmu úrok z prodlení, který ale rovněž nelze se smluvní pokutou kumulovat. Poplatek z prodlení byl však nesmyslně zaveden v prováděcím zákoně č. 67/2013 Sb., kterým se upravují některé otázky související s poskytováním plnění spojených s užíváním bytů a nebytových prostor. Novelou tohoto zákona v roce 2015 byl opět zrušen a s účinností od 1. ledna 2016 se nově zavádí možnost sjednat si smluvní pokutu, která má však zákonem dané limity svého sjednání. Pokud tedy dojde k prodlení s plnění peněžitého plnění, nastupují zde úroky z prodlení. Jestliže dojde na straně poskytovatele služeb nebo příjemce služeb k porušení nepeněžitého plnění, pak se otevírá možnost pro sjednání smluvní pokuty. Jestliže poskytovatel služeb nebo příjemce služeb nesplní svoji povinnost stanovenou zákonem č. 67/2013 Sb., zejména nesplní-li příjemce služeb povinnost oznámit změnu počtu osob, nebo nedoručí-li poskytovatel služeb včas vyúčtování nebo nesplní povinnosti spojené s právem příjemce služeb nahlížet do podkladů k vyúčtování a povinnosti spojené s vypořádáním námitek, je povinen zaplatit druhé straně pokutu, ledaže by splnění povinností ve stanovené lhůtě nebylo spravedlivé požadovat nebo k nesplnění lhůty došlo zaviněním druhé strany. Výši po-

³³¹ Pronajímatel tak měl v případě prodlení nájemce s placením nájmu právo na zaplacení poplatku z prodlení podle § 697 OZ64 ve znění § 2 vládního nařízení č. 142/1994 Sb. ve výši 2,5 promile z dlužné částky za každý den prodlení, nejméně 25,- Kč za každý i započatý měsíc prodlení. Přepočteno na roční úrokovou sazbu ve výši 91,25 %.

³³² K tomu např. rozsudek Krajského soudu v Ostravě ze dne 6. 9. 2011, sp. zn. 11 Co 328/2011.

kuty poskytovatel služeb ujedná alespoň s dvoutřetinovou většinou nájemců v domě, nebo o ní rozhodne družstvo, anebo společenství. Ujednaná výše pokuty nesmí přesáhnout 50 Kč za každý započatý den prodlení. Nedojde-li k ujednání s nájemci nebo rozhodnutí družstva anebo společenství, činí výše pokuty 50 Kč za každý započatý den prodlení.

Pokud ale odhlédneme od specifické úpravy smluvních pokut při poskytování služeb při užívání bytů a nebytových prostor, jak se bude posuzovat případ, kdy smlouva o nájmu bytu byla uzavřena za účinnosti OZ64, kde si strany sjednaly smluvní pokutu pro případ, že nájemce poruší svoji smluvně převzatou povinnost? Na nastíněnou situaci dopadají dvě ustanovení. Jednak je to § 3074 odst. 1, že nájem se řídí NOZ ode dne nabytí jeho účinnosti, tj. 1. 1. 2014, i když ke vzniku nájmu došlo před tímto dnem. Vznik nájmu, jakož i práva a povinnosti vzniklé přede dnem nabytí účinnosti NOZ se posuzují podle dosavadních právních předpisů. Uvedené přechodné ustanovení však neplatí pro nájem movité věci a pro pacht.³³³

Nájemní vztahy, kromě uvedených výjimek – movité věci a pacht, se ode dne účinnosti NOZ řídí tímto zákonem, tedy nájem jako právní vztah, právní poměr. Podle důvodové zprávy toto ustanovení jen opakuje obecné právní pravidlo § 3028 odst. 3, jež se rozšiřuje i na zajišťovací práva věcněprávní povahy a ustanovení § 3074 o nájmu je k obecnému pravidlu pro závazky normou zvláštní.³³⁴ Lze shrnout, že ujednání o smluvní pokutě se s ohledem na § 3028 odst. 3 NOZ, pokud vzniklo před 1. 1. 2014, nadále řídí právní úpravou OZ64 či ObchZ, ale pokud je smluvní pokuta součástí smlouvy o nájmu bytu nebo domu, pak se tento nájemní poměr od 1. 1. 2014 řídí úpravou NOZ a podle úpravy NOZ tohoto právního poměru se nepřihlíží k tomu, zda v něm je smluvní pokuta ujednána. Pak je nerozhodné, zda se samotná smluvní pokuta bude řídit OZ64 či NOZ, protože podle práva vůbec nebude po 1. 1. 2014 ve smlouvě takové ujednání existovat.³³⁵ Pokud dojde k porušení povinnosti nájemce, která je utvrzená smluvní pokutou po 1. 1. 2014, pak pronajímateli žádné právo na smluvní pokutu nevznikne, jelikož hmotně-

³³³ Pro nájmy movitých věcí a pacht se budou aplikovat obecná pravidla přechodných ustanovení o závazcích. Blíže k tomu kapitola 2.4.

³³⁴ V podrobnostech kapitola 2.4.

³³⁵ Pokud dojde k porušení povinnosti nájemce, která je utvrzená smluvní pokutou po 1. 1. 2014, pak pronajímateli žádné právo na smluvní pokutu nevznikne, jelikož hmotněprávní podklad pro tento nárok neexistuje, resp. se k němu nepřihlíží. Pokud však nárok na smluvní pokutu vznikne před 1. 1. 2014, pak se smluvní pokuta řídí dosavadními právními předpisy a toto subjektivní právo bude plně vynutitelné a prosaditelné i za účinnosti nové právní úpravy NOZ.

právní podklad pro tento nárok neexistuje, resp. se k němu nepřihlíží. Pokud však nárok na smluvní pokutu vznikne před 1. 1. 2014, pak se smluvní pokuta řídí dosavadními právními předpisy a toto subjektivní právo je plně vynutitelné a prosaditelné i za účinnosti NOZ. Jiná situace je, pokud by smluvní pokutou v nájemním vztahu byla utvrzena povinnost pronajímatele. Takové ujednání je přípustné i podle NOZ. Pokud by tedy smluvní pokuta porušením vznikla do 31. 12. 2013, pak by se řídila OZ64. Pokud by k porušení povinnost pronajímatelem došlo po 1. 1. 2014, pak by se již řídila úpravou smluvní pokuty podle NOZ. Právo na smluvní pokutu jako podmíněně vzniká již samotným sjednáním v nájemní smlouvě, pro účely přechodných ustanovení však je třeba vznik práva na smluvní pokutu chápat spíše jako vznik nároku, protože důsledně vzato právo na smluvní pokutu jako podmíněně vzniká již samotným smluvním ujednáním.

Pokud jde o pacht vzniklý před 1. 1. 2014, kde je sjednána smluvní pokuta, bude se vše řídit starou právní úpravou. Pokud je k tomuto „starému“ pachtu sjednána smluvní pokuta dodatečně po 1. 1. 2014, bude toto ujednání smluvní pokuty již mít režim nové úpravy NOZ.

Pokud jde o obecný nájem, nájem prostor sloužících k podnikání a další podtypy, žádné zvláštní limity pro sjednávání smluvních pokut již nejsou specifikovány. Nejvyšší soud přiměřenost smluvní pokuty ohledně povinnosti – pronajaté nebytové prostory po ukončení nájemního poměru vyklidit a předat pronajímateli – zhodnotil, že pokud sazba smluvní pokuty za porušení sjednané vyklizovací povinnosti dosahovala v projednávané věci osminásobku původně dohodnutého nájemného, navíc z celého předmětu nájmu a nikoli pouze z části, kterou byla nájemkyně povinna vyklidit, lze již pobídkovou výši smluvní pokuty pokládat za přemrštěnou (a tudíž z pohledu korektivu dobrých mravů neakceptovatelnou). Nic na tom nemění ani okolnosti, že nájemkyně jednala jako podnikatel – profesionál, pronajaté prostory užívala k podnikání, ani rozsáhlost předmětu nájmu a zájem pronajímatelů na uvolnění předmětných prostor. Nejvyšší soud uzavřel, že tyto okolnosti nemohou samy o sobě ospravedlnit zcela neadekvátní majetkový prospěch, jenž by měl pronajímatelům plynout z pokračujícího užívání předmětných prostor nájemkyní i při jejich nevyklizení po skončení nájmu a který by při běžném chodu věcí zdaleka nemohli dosáhnout jejich dalším pronájmem.³³⁶

³³⁶ Rozsudek NS ze dne 15. 10. 2013, sp. zn. 26 Cdo 2626/2013.